

Türkiye Türkçesinin Türetim Ekleri - Bir Döküm Denemesi, N. Engin Uzun, Leyla Subaşı Uzun, Yeşim Kotan Aksan, Mustafa Aksan. Ankara 1992, 135 s.

Çalışma, adından da anlaşılacağı gibi, Türkiye Türkçesinin türetim eklerinin dökümünü içermektedir. Çalışmayı hazırlayanlar bu döküm denemesini yaparken, kendilerinin de belirttiği ve böyle olması gerektiğine inandıkları eş zamanlı inceleme yönteminden yola çıkmışlardır. Çalışmada, hazırlayanların deyimiyle “en son sözlük en güncel olanıdır” ilkesinden yola çıkılarak Türkçe Sözlük’ün 7. baskısı (TDK yayını) veri tabanı olarak alınmış; tarama sonucunda incelemeye esas alınan 14.635 madde başı ve 191 ek saptanmıştır.

Net bir tartışma alanı oluşturması amacıyla da sadece sözlükteki bilgiler ölçüt olarak alınmıştır. Çözümlemede yer alan taban (çalışmada “taban” teriminin, ekten arta kalan parçanın kök ya da gövde olabileceği olasılığı göz ardı edilerek seçilmiş ortak bir adlandırma olduğu belirtilmiştir) ve ekin belirlenmesinde çeşitli yöntemler izlenmiştir. Ekler belirlenirken, eşzamanlılık yönteminin gereği olarak artzamanlı bilgiler göz ardı edilmiştir. Yazarlar, bunun sonucu olarak da orta hece düşmesi, gerileyici ya da ilerleyici benzeşmeleri dikkate almadıklarını belirtirler. Bu bağlamda *Giriş* bölümünde (s. xiii) verilen *kuy-ruk* sözcüğüyle *-rIk* eki için tabloda (s.30) verilen *yumruk* sözcüğü dikkat çekicidir. *Kuyruk* sözcüğü için *kuy-ruk* gibi bir çözümlenmiş, *kuyruk*’la ilişkili *kuy-* biçiminde bir eylemin olmaması açısından mümkün değildir. *Yumruk* sözcüğünün ise, eski biçimi *d* ile *yudruk* (bkz. Clauson, s. 892b) olarak düşünülmektedir. Clauson’a göre, Kuzey-batı ve Güney-batı dillerinde yaşayan *yumruk* ise, *yum-* eyleminin **yumur-* biçimindeki ettirgen çatısına *-uk* ekinin eklenmesiyle oluşmuştur. Çağdaş Türk dillerinden Altayca, Baraba, Lebed, Teleüt *yudruk*, Tuvaca *çudruk*, Kırg. *cudruk*, Kzk. *judırık* biçiminde yaşayan bu sözcüğün *yum-* ile ilişkisi olduğu da şüphelidir. Ancak artzamanlılık bir tarafa bırakılıp sadece günümüzdeki biçim düşünülecek olursa *yum-*’tan *yumruk* düşünülebilir. Tabanın belirlenmesinde “İçerikle Çözümleme İlişkisi (İÇİ)” diye adlandırdıkları bir yöntem kullanmışlardır. Buna göre, bu tür bir ilişkinin kurulduğu ilk noktada solda kalan parça sözlükte yalın biçimde yer alıyorsa bu, taban olarak belirlenmiştir. Buna

bağlı olarak yalın madde başları deneme dışı bırakılmıştır. Ayrıca, madde başlarının sözlüksel içeriğinde İÇİ kurduracak bilgiler bulunmayan ve İÇİ'nin biraz yorumsal nitelik kazandığı türetimler deneme dışı tutulmuştur. Bu yolla taban belirlendikten sonra, geriye kalan kısımda hangi ek ya da eklerin bulunduğu belirlenmeye çalışılmıştır. Eklerin gösteriminde, eğer ünlü ve ünsüzlerde bir çeşitlenme söz konusuysa büyük harfler, çeşitlenme yoksa küçük harfler kullanılmıştır.

Yazarlar, "Sorgulama Alanları"nı ise şöyle belirlemişlerdir: Taban Türü, Taban Yapısı, Yaş, Köken, Türetim Türü.

Sözlükte yer alan tüm kategorilerin dikkate alınmasıyla belirlenen 10 taban türü ise şunlardır: *ad, sıfat, eylem, ad-sıfat, sıfat-belirteç, belirteç, ad-belirteç, ad-sıfat-belirteç, adıl, ilgeç*.

Taban Yapısı içinse 3 kategori belirlenmiştir: Birleşik, yalın, bir de bunların dışında kalacak olan yansıma.

Sorgulama alanlarından bir diğeri olan Yaş konusunda ise, sözcükleri *eski* ve *yeni* biçiminde sınıflandırmış, bunu yaparken de veri tabanı olarak kullandıkları sözlüğün dışına çıkararak Ali Püsküllüoğlu'nun *Öztürkçe Sözlük* (genişletilmiş 7. baskı Ankara 1982) adlı yapıtından da yararlanmışlardır. Eski ve yeni ayrımı yapılırken Türk Dil Devriminden sonra türetilmiş ve bunlardan ancak sözlüğe girmiş olanlar sorgulanmıştır.

Tabanın kökenini sorgularken de *yerli* ve *yabancı* terimlerini kullanarak verileri bu iki ölçüte göre ayırmışlardır. Burada yine veri tabanı olarak kullandıkları sözlüğe bağlı kalarak, aksi belirtilmedikçe sözlükteki madde başlarını yerli olarak kabul etmişlerdir.

Türetim Türü'nde ise, sözlükte türetimsel madde başı olarak yer alan tüm kategoriler alınmış ve 12 görünüm belirlenmiştir: *Ad, sıfat, eylem, ad-sıfat, sıfat-belirteç, belirteç, ad-belirteç, ad-sıfat-belirteç, adıl, ilgeç, adıl-sıfat, bağlaç*.

Elde ettikleri sonuçları, Betimleme, İlişkilendirme, Sıralama ve Toplama adını verdikleri dört ana işlem yoluyla 26 tabloda göstermişlerdir.

'Eklerin Genel Görünümü' adlı birinci tabloda alfabetik sıraya göre ele aldıkları eklerin eklendiği taban türü, taban yapısı, köken, türetim türü ve yaş kategorilerindeki dökümü ve sayısal açıdan da her bir kategori için toplam örnek sayısı verilmiştir:

SIRA	EK	TABAN TÜRÜ	TABAN YAPISI	KÖKEN	TÜRETİM TÜRÜ	YAŞ
A1	A	EYLEM	YALIN	YERLİ	AD	ESKİ
	(22)	AD		YABAN	BELİR	YENİ
		AD.SIFAT			SIFAT	

	yar- öz+ uç+	yar-	yar- haberleş-	AD.BELİR yar- ortaklaş- kıs- gel-	yar- sür-
	15	22	21	16	13
	5		1	3	9
	2			2	
				1	

Tablo 2’de ‘Taban Türü-Yaş ilişkisi’ adı altında eklerin eklendiği taban türü ve yaş ilişkilendirilmiş ve yine sayısal değerler belirtilmiştir:

SIRA EK	TABAN TÜRÜ	YAŞ	
		ESKİ	YENİ
A1	A(22) EYLEM	11 yar-	4 sür-
	AD	2 göz+	3 sav+
	AD.SIF		2 öz+

Türetim Türü-Köken ilişkisinin değerlendirildiği Tablo 3’te ekin ne türde sözcükler türettiği ve sözcüklerin kökeni (yerli-yabancı) belirlenmiş ve yine ekin hangi türde sözcükler türettiğine dair sayısal değerler yanlarında belirtilmiştir:

SIRA EK	TÜRETİM TÜRÜ	KÖKEN	
		YERLİ	YABANCI
A1	A(22) AD	16 diz-	1 haberleş-
	BELİRTEÇ	2 kıs-	
	SIFAT	2 kıs-	
	AD.BELİR	1 gel-	
A2	A(16) EYLEM	15 tk-	1 harc+

‘Köken-Yaş ilişkisi’ adlı dördüncü tabloda ekin yerli türde kaç sözcüğe, yabancı türde kaç sözcüğe eklendiği sayısal değerlerle belirtilmiş ve eski-yeni (yaş) ayırımına göre sınıflandırılmıştır:

SIRA EK	KÖKEN	YAŞ	
		ESKİ	YENİ
A1	A(22) YERLİ	12 yar-	9 sür-
	YABANCI	1 haberleş-	
A2	A(16) YERLİ	15 yaş+	
	YABANCI	1 harc+	

Tablo 5'te *Yaşta Sıklık*, Tablo 6'da *Taban Yapısında Sıklık*, Tablo 7'de *Kökende Sıklık*, Tablo 8'de *Taban Türünde Sıklık*, Tablo 9'da *Türetim Türünde Sıklık* adları altında her bir ekin sıklık sayıları belirtilmiştir. 'Eklerde Sıklık' adlı Tablo 10'da her bir ekin sözlükteki toplam örnek sayıları verilmiştir.

Tablo 11'de *Adsıl Tabanda Sıklık*, Tablo 12'de *Eylemcil Tabanda Sıklık*, Tablo 13'te *Adsıl+Eylemcil Tabanda Sıklık*, Tablo 14'te *Adsıl Türetimde Sıklık*, Tablo 15'te *Eylemcil Türetimde Sıklık*, Tablo 16'da *Adsıl Tabandan Adsıl Türetimde Sıklık*, Tablo 17'de *Adsıl Tabandan Eylemcil Türetiminde Sıklık*, Tablo 18'de *Eylemcil Tabandan Eylemcil Türetiminde Sıklık*, Tablo 19'da *Eylemcil Tabandan Adsıl Türetimde Sıklık*, Tablo 20'de *Adsıl+Eylemcil Tabandan Adsıl Türetimde Sıklık*, Tablo 22'de *Adsıl+Eylemcil Tabandan Eylemcil Türetimde Sıklık* adları altında eklerin taban ve türetim türü ilişkileri sıklık sayıları ile verilmiştir.

Tablo 22, 23, 24, 25 ve 26'da ise sırasıyla Taban Türleri Toplamları, Türetim Türleri Toplamları, Taban Yapısı Toplamları ve Köken Toplamları'nın verilmesi yoluyla aslında veri tabanını oluşturan örneklerin toplam sayıları verilmiştir.

Türkçemizdeki türetim eklerine, şimdiye kadar yazılmış gramer kitaplarında yer verilmiştir. Ancak bu türetim eklerinin, elimizdeki yapıtı hazırlayanların yaptığı gibi, farklı kategorilerde ve ölçütlerde incelenmesi, belirlenmesi ve bu ölçütlere göre sayısal değerlerin belirlenmesi şimdiye kadar yapılmamıştı. Böyle bir yayının hazırlanması bu alandaki boşluğun ne kadar büyük olduğunu göstermektedir. Türkçe üzerine çalışanlara yararlı olduğuna inandığımız bu çalışmadan dolayı hazırlayanları burada kutlamak isteriz.

Z. Kargı Ölmez